

Віктор КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
ст. викладач

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ СЛОВОТВОРЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Історія теорії словотворення німецької мови сягнула двохсотрічного рубежу. Кількість фундаментальних досліджень, розділів у працях загальнолінгвістичної спрямованості, розвідок у збірниках наукових праць та мовознавчій періодиці постійно зростає [8; 264]. Проте інтерес до словотвірної проблематики у германістиці не послаблюється. Основною причиною такої тенденції є прагнення розробити методикою словотвірного аналізу, яка дала б можливість відтворити специфіку свого об'єкта у всій повноті його проявів, у цілісності складних ієрархічних стосунків між його складовими частинами та елементами суміжних мовних рівнів, а головне, привести в систему величезне розмаїття поодиноких фактів.

Наука про словотвір німецької мови формувалась у руслі младограматичного вчення з його орієнтацією лише на історичний, описово-емпіричний підхід до вивчення мовних явищ. У працях найбільш видатних представників цього етапу у розвитку теорії словотворення – Я. Гріма Г. Пауля, В. Вільманса, О. Бегагеля, К.Ф. Бекера, Л. Зюгтерліна та ін. – вперше виділено самостійний об'єкт лінгвістичного аналізу – словотвірну побудову мови і закладено підвалини нової лінгвістичної дисципліни [4; 329]. Незважаючи на змішування синхронії та діахронії, схильність до простої фіксації мовних даних і, як наслідок, недостатньо повне висвітлення їх системної організації, у працях младограматиків зібрано багатий фактичний матеріал і зроблено перші кроки на шляху до трактування словотвірних явищ на основі стрункої наукової теорії [1; 28]. Одним із найважливіших етапів у розвитку німецького словотвору як за практичним, так і за теоретичним доробком став структурно-семантичний або описово-класифікаційний підхід до дослідження словотвірних одиниць. У рамках цього підходу здійснено систематизацію та класифікацію всіх типів похідних слів з урахуванням єдності їх структури та семантики. Творчий синтез та узагальнення досягнень своїх попередників дали можливість пред-

ставникам цієї концепції у теорії словотвору [11; 375] створити цілісну методикою словотвірного аналізу, що ґрунтується на безпосередньому спостереженні та об'єктивних методах наукового опису мовних фактів. Найвагомим здобутком лінгвістів цього напрямку було запровадження в науковий ужиток точних методів словотвірного аналізу (членування за безпосередньо складовими, моделювання, трансформаційний, дистрибутивний, субституційний, компонентний аналіз), уточнення або визначення деяких основоположних понять теорії словотвору (морфа, морфеми, словотвірного засобу, способу, моделі, похідності, словотвірного значення). Описово-класифікаційний або таксономічний підхід увінчався побудовою макромоделі німецького словотворення та укладенням словника словотвірних елементів сучасної німецької мови [9; 310]. Завдяки цьому, теорія словотвору перетворилась із чисто описової дисципліни в точну науку зі своїм концептуальним апаратом, своєю методикою та автономним об'єктом дослідження.

У ході поступального розвитку словотвірної теорії в германістиці в 50-і роки сформувався концепція словотвору, орієнтована на зміст [14; 431]. Обґрунтована критика цієї концепції з урахуванням цінних її сторін викладена в спеціальних працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів [2; 123]. Однією з плідних ідей представників цього теоретичного напрямку є положення про доцільність застосування методики семантичних ніш та семантичних блоків, що перекривають надто дрібні структурно-семантичні класифікації похідних слів. Спроба узагальнення та упорядкування здавалося б неозорої кількості розрізних даних на загальних семантичних засадах призвела до виникнення теорії семантичного моделювання, наріжним каменем котрої стало усвідомлення вирішальної ролі семантики та уточнюючої, допоміжної функції структурних чи формальних властивостей мовних одиниць [10; 53].

Значний вплив на формування словотвору як самостійної лінгвістичної дисципліни справила неопозитивістська теорія генеративної (породжуючої) моделі мовного ладу [13; 30], в надрах якої зародилась і логічним наслідком котрої стала концепція “глибинних відмінків” [12; 369]. Стрижневою ідеєю послідовників генеративістів у словотворі стало постулювання ізосемантизму словотвірних та синтаксичних процесів на глибинному рівні породження мовних висловів. У ряді досліджень стверджувалось, що словотвірні та співвідносні з ними за змістом синтаксичні конструкції мають своїми витокami ідентичні пропозиціональні структури (Satzbegriffsstrukturen) [3; 483]. Така

теоретична установка спричинилась до переоцінки ролі трансформаційного аналізу у вивченні словотвору, до спроби виявити універсальні, іманентно існуючі у мовній системі глибинні правила породження всіх словотвірних явищ. Оскільки у “прокрустове ложе” такої теорії не вписувалась значна частина похідних слів, всі вони були проголошені невід’ємною частиною лексикону і позбавлені словотвірного статусу. Штучне звуження об’єкта словотвірного аналізу, попри всю свою привабливість, не дало очікуваного результату: виявлені на основі ідентичних трансформів численні угруповання похідних слів фактично не додали нічого принципово нового до існуючих структурно-семантичних класифікацій [7; 105]. Головним підсумком досліджень, виконаних у руслі генеративно-породжуючого підходу до вивчення словотвору, слід вважати постановку проблеми взаємозв’язку та взаємозумовленості словотвору і синтаксису, що знайшла своє висвітлення в роботах багатьох відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, та констатацію таких невід’ємних конститутивних ознак словотворення як його динамічність, безперервний розвиток та самовдосконалення, необмежена здатність до концептуалізації та категоризації людського досвіду. Суттєвим етапом розвитку генеративно-трансформаційної моделі опису словотвору стало її об’єднання з теорією глибинних (семантичних) відмінків. Це дало змогу стягнути витоків словотвірних процесів, констатувати їх універсалізм та спільність основоположних конститутивних ознак на матеріалі різних мов, поставити питання про необхідність пошуку словотвірних правил – глибинних механізмів, які визначають функціонування і перспективні напрямки розвитку словотвірної системи [5; 39].

Співіснування різних концепцій свідчить про те, що пошук теорії, здатної забезпечити максимально повне і точне відтворення та моделювання свого об’єкта, не завершено. Як і раніше, поза межами фундаментальних праць зі словотвору залишаються так звані “оказіональні” слова, що творяться безпосередньо у процесі мовлення з порушенням постульованих мовознавчою наукою системних закономірностей, а також похідні слова, що виникають за високопродуктивними зразками, але не фіксуються словниками. Їх іменують не зовсім вдалим терміном “потенційні слова”. А тим часом такі словотвірні одиниці за чисельністю ненабагато поступаються словотвірним одиницям зі словниковим статусом.

Головним недоліком теорії словотвору сучасної німецької мови є переважна орієнтація на таксономічний, аналітичний підхід до вивчення свого об’єкта у синхронії. Він цілком виправдовував себе в пе-

ріод нагромадження первинних емпіричних даних та розробки основних теоретичних понять. В міру вирішення цих завдань назріла необхідність виходу словотвірного аналізу на новий рівень, пов’язаний з функціонуванням словотвірної системи в її “природному середовищі” – мовленнєвій діяльності. “Динамічний” аспект синхронного словотвору, до необхідності виділення котрого прийшли практично всі дослідники словотвірної побудови, німецької мови, не може обмежуватись лише питаннями реалізації словотвірних можливостей на системному рівні та прогнозуванням появи нових слів. Він повинен відштовхуватись від розуміння діалектичної двоєдності досліджуваного об’єкта як ієрархічно структурованої, відносно замкнутої системи і як специфічного засобу здійснення мовленнєвої діяльності в двох її основних сферах – номінації та комунікації.

Контури нового підходу, який умовно можна назвати функціонально-комунікативним, набувають все більшої значущості у сучасному мовознавстві. Однак комплексне дослідження з метою висвітлення номінативних та комунікативних функцій німецького словотворення в процесах мовленнєвої діяльності не проводилось.

Сутність словотвору як одного з найважливіших різновидів номінативної та комунікативної діяльності може бути розкрита лише на матеріалі новотворів, які демонструють живі продуктивні тенденції у функціонуванні словотвірної побудови мови. Це твердження є основною гіпотезою, обґрунтування котрої пронизує увесь подальший виклад та хід аналізу. Терміном “новотвори” позначено всі похідні слова, що залишились поза словниками сучасної німецької мови, незалежно від мотивів, якими це зумовлено. Такі “позасловникові” словотвірні конструкції неоднорідні за своїми сутнісними характеристиками, що знайшло свій вияв в існуючій лінгвістичній термінології. Розмаїття поглядів спричинилось не лише до появи великої кількості різноманітних термінів, а й до неоднозначного, інколи навіть прямо протилежного, їх тлумачення. Детальне з’ясування доречності тих чи інших термінів та викладення власної позиції – справа подальших розділів дослідження. До зазначеного вище, однак, слід додати одне суттєве застереження: нарівні з новотворами аналізу підлягають зафіксовані словниками похідні слова, за умови, що їх словотвірне значення не затемнене лексичними чи стилістичними нашаруваннями, що з’являються внаслідок “вростання” похідних слів в лексичну систему мови та пов’язаних з цим “вростанням” процесів метафоризації, метонімізації і, насамперед, лексикалізації. Не слід проте плутати феномен лексикалізації семантики похідних слів з досить частими випадками

так званих семантичних нарощувань у значенні цього типу лексичних одиниць, котрі є ознакою багатьох продуктивних словотвірних моделей і невід'ємною характеристикою великої кількості не лише усталених, нормативних, а й нових похідних слів, що залишались поза словниками сучасної німецької мови. До того ж, якщо лексикалізація повторюється у значних за розмірами рядах слів, більше того, стає зразком для творення аналогічних словотвірних одиниць безпосередньо у мовленні, то вона теж враховується при аналізі фактичного матеріалу. Прикладом подібної лексикалізації можна вважати, зокрема, формування у дієслів з першим компонентом *heim* значення негативної оцінки дії, вираженої твірною основою. Аналіз словотворення як процесу, різновиду психологічної, мовленнєвої діяльності передбачає орієнтацію, перш за все, на словотвірні інновації, бо їх виникнення і є власне словотворенням як процесом – решта, лише відтворення результатів цього процесу.

Семантична класифікація похідних слів здійснюється з урахуванням результатів численних дисертацій (лише за останні 20 років їх число перевищило 100), окремих досліджень, монографій та фундаментальних праць. Корпус новотворів, що підлягають вивченню та аналізу, накопичено протягом багаторічної роботи по збору фактичного матеріалу з газет, журналів, художньої, наукової та науково-технічної і науково-популярної літературі двох останніх десятиріч з наступною перевіркою його лексикографічної фіксації і найбільш авторитетними тлумачними та двомовними словниками сучасної німецької мови. Незмінним завжди залишався один важливий принцип: новотвори повинні, з одного боку, відзеркалювати всі найбільш продуктивні та активно діючі процеси у словотворі основних частин мови, з іншого боку, досить переконливо ілюструвати висловлювані положення та висновки.

Актуальність окресленої проблематики вбачається, насамперед, у відсутності комплексного обширного аналізу нагромадженого теоретичного та практичного доробку на викладених вище засадах. Окремі елементи такого підходу можна зустріти у ряді праць останнього часу [6; 300], проте вони торкаються лише деяких аспектів і не дають цілісного уявлення про специфічні риси словотвору, які зумовлюють його “невловимість” при суто таксономічному, описово-класифікаційному підході, а тому спонукають до пошуку більш гнучких та динамічних способів моделювання об'єкта, які б належним чином враховували його “загострений” проміжний статус, поєднання ним якостей декількох суміжних мовних рівнів, кумуляцію характерних ознак

різнопорядкових мовних одиниць. Усунення недоліків традиційної методики вивчення словотвірної побудови мови, поповнення теорії словотвору новими даними, перегляд деяких постулатів та класифікаційних усталень є органічною складовою частиною цільових установок дослідження.

В сучасній лінгвістичній теорії побутує дві основні точки зору на словотвірний лад, на його сутність і цільове призначення: а) словотвір як складноструктурована застигла система засобів, способів та моделей, словотвірний реєстр конкретної мови; б) словотвір як система в дії, динамічна форма організації та структурації лексичного складу мови, що безперервно розвивається і вдосконалюється. Однак право на існування має ще одна, не менш важлива точка зору: словотвір номінативних та комунікативних процесах, його роль і місце у здійсненні номінативно-класифікаційної та комунікативної діяльності людини. Вона пов'язана з текстоцентричним, комунікативно-прагматичним підходом. Синтез всіх точок зору при чільній ролі останньої з них – одна з найсуттєвіших особливостей цього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Артемчук Г.И.* Очерки развития теории немецкого словообразования в Германии (конец I четверти XIX – I четверть XX в.): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1972. – 28 с.
2. *Гухман М.М.* Лингвистическая теория Л. Вайсгербера // Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике. – М., 1968. – С. 123 – 162;
3. *ÁreklÍ Í. E.* Studien zur Wortbildung in einer „klassischen“ Transformationsgrammatik: Die Relativsatzneminalisierung im Deutsche Innsbruck, 1978. – 483 S.
4. *Grimm J.* Deutsche Grammatik. Bd. I – IV. 2. Ausg. – Berlin, 1870 – 1898; *Paul H.* Deutsche Grammatik. Bd. V. Wortbildungslehre. 3. Aufl. – Halle (Saale), 1957. – 329 S.
5. *Кубрякова Е. С.* Категории падежной грамматики и их роль в сравнительно-типологическом изучении словообразовательных систем, славянских языков // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков / Тезисы междунар. симпозиума. – М., 1984. – С. 39 – 46.
6. *Павлов В. М.* Понятие лексики и проблемы отношений синтаксиса и словообразования. – Л., 1985. – 300 с.
7. *Naumann V.* Wortbildung in der deutschen Gegenwartssprache //

- Germanische Arbeitshefte. – 4. – Tübingen: Max Nimeyer Verlag, 1972. – 105 S.
8. Степанова М.Д., Фляйшиер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке. – М., 1974. – 264 с.
 9. Степанова М.Д. Чернышева И.И. Лексикология современного немецкого языка. – М., 1962. – 310 с.
 10. Степанова М.Д. Вопросы моделирования в словообразовании и условия реализации моделей // Вопр. языкознания – № 4. – 1975. – С. 53 – 63.
 11. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка. – М., 1953. – 375 с.
 12. Филлмор Ч. Дело о падеже // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1981. – Вып. X. – С. 369 – 495.
 13. Níhmşó N. Aspekte der Syntax – Theorie. – Berlin, 1970. – S. 30.
 14. Weiegerber L. Von den Krafen der deutsche Sprache. Bd. I. Grundzuge der inhaltbezogenen Grammatik. 4. Aufl. – Dusseldorf: Pad. Verlag Schwann, 1971. – 431 S.

АНОТАЦІЯ

Кульчицкий В. Проблемы теории словотворения немецкой речи

У статті розглянуто деякі проблеми теорії словотвору німецької мови. Автор статті аналізує трактування явища словотвору молодогограматичною школою та представниками інших лінгвістичних вчень. Аналізуються етапи розвитку науки про словотвір. Робиться висновок про важливість явища словотвору у номінативно-класифікаційній та комунікативній діяльності людини і про недостатню всеосяжність існуючих на даний момент теорій, які не охоплюють всієї глибини та складності цього явища.

SUMMARY

Kulchitskiy V. Problems of the word building in German

Some problems of the word building in German are examined in the article. The author analyzes the interpretation of the word building phenomenon by the young grammatical school and by the representatives of other linguistic studies. The stages of the word building development are also examined. The author emphasizes the importance of the word building phenomenon in nominative, classification and communicative activities of a person and the lack of theoretical study of the given phenomenon.

*Ніна ЛИТВИНЕНКО,
канд. філол. наук, доцент*

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕДИЧНОГО ДИСКУРСУ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ТА ЗАРУБІЖНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Мова медицини як одна з найдавніших сфер людської діяльності неодноразово потрапляла до центру уваги лінгвістів.

На сьогодні досить детально вивчені процеси становлення й розвитку медичної термінології, досліджено лексико-семантичні особливості медичних термінів, описані функціональні особливості медичного тексту, запропонована типологія терміносистем медицини, визначені методичні підходи до її вивчення. Історичний аспект становлення й розвитку медичної лексики (на основі пам'яток української мови до XVIII ст.) розглядали В.Німчук [193] та В.Передрієнко [15]. Всебічно досліджено медико-клінічну терміносистему на ґрунті системно-семасіологічного, ономасіологічного та функціонально-комунікативного аналізу в дисертаційній праці Н.Місник «Формування української медичної клінічної термінології» [183]. Дослідженню медичної терміносистеми в українському та російському мовознавстві присвячено також праці О.Петрової [16], Л.Алексєєвої [1], Л. Єльцової [8], Л.Мішланової [12] та інших.

Останнім часом увагу дослідників все більше привертає комунікативний аспект спілкування в медичній сфері, що відображає загальну тенденцію до вивчення функціонування мови в різних соціальних групах (мова вчителя, мова актора, мова політика тощо). До таких досліджень в українському мовознавстві насамперед можна віднести дисертаційні праці Л.В.Струганець [18], присвячену вивченню культури мови вчителя, та В.Я. Юкала «Мовці стереотипи в комунікаціях лікаря» [19].

Так, зокрема, в праці В.Я.Юкала презентовано результати аналізу мовної практики медичних працівників Тернопільщини, досліджено функціонування мовних стереотипів у професійному спілкуванні лікарів західного регіону України та чітко проаналізовано їх у культуромовному аспекті.